

UDK: 711,3  
DOI: 10.5937/LSPUPNXI26101G  
Pregledni naučni rad

## TEORIJSKI MODELI LOKALNOG RAZVOJA I PLANIRANJA PERIFERNIH RURALNIH PROSTORA U SRBIJI

Mirko Grčić<sup>1</sup>

**Apstrakt:** Cilj ovoga rada je da baci novo svetlo na probleme strateškog planiranja lokalnog razvoja Srbije. U periodu tranzicije Srbije iz centralno-planske socijalističke privrede ka tržišnoj ekonomiji, krajem XX i početkom XXI veka, nastupile su promene u metodologiji planiranja lokalnog razvoja - od koncepta razvoja *above* ("odozgo") ka konceptu razvoja *belove* ("odozdo"). U radu je razmotrena suštinska razlika između ova dva koncepta. Model lokalnog razvoja "odozgo" nije dovoljno efikasan u nastojanjima da smanji polarizaciju regionalnog razvoja na razvijene i nedovoljno razvijene regione. Slabije razvijeni regioni se i dalje karakterišu depopulacijom, nepovoljnom strukturom privrede, niskim nivoom tehničke infrastrukture, niskim životnim standardom stanovništva. To su takođe problemski prostori, koji se danas pokušavaju rešavati kombinovanjem modela lokalnog razvoja "odozgo" i "odozdo" i favorizovanjem ovog drugog. Evropski put Srbije zahteva primenu *modela integralnog razvoja* ekonomski perifernih regiona.

**Ključne reči:** Prostorno planiranje, lokalni razvoj, razvoj odozdo, Srbija.

## THEORETICAL MODELS OF LOCAL DEVELOPMENT AND PLANNING OF THE PERIPHERAL RURAL AREAS IN SERBIA

**Abstract:** The aim of this paper is to shed new light on the problems of strategic planning of local development in Serbia. In the period of Serbia's transition from a centrally planned socialist economy to a market economy, at the end of the 20th and the beginning of the 21st century, there were changes in the methodology of local development planning - from the concept of development "from above" to the concept of development "from below". The paper discusses the fundamental difference between these two concepts. The top-down model of local development is not effective enough in its efforts to reduce the polarization of regional development into developed and underdeveloped regions. Less developed regions are still characterized by depopulation, unfavorable economic structure, low level of technical infrastructure, low standard of living of the population. These are also economically problematic areas, which today are trying to be solved by combining local development models "from above" and "from below" and favoring the latter. Serbia's European path requires the implementation of a model of integrated development of economic peripheral regions.

**Key words:** Spatial planning, local development, development from below, Serbia.

---

<sup>1</sup> Проф. емеритус др Мирко Грчић, Географски факултет Универзитета у Београду, Студентски трг 3/3 е-маил: mirko.grcic@gef.bg.ac.rs

## **UVOD**

Čovek danas živi naizgled u dva paralelna sveta - jedan je lokalni, realni ili fizički (prostorno-vremenski, četvorodimenzionalni), a drugi je virtuelni, digitalni ili on-lajn svet koji se globalizuje. U vezi sa procesom globalizacije nastaje "kopernikanski zaokret" u poimanju prostora i lokalizacije proizvodnje i pojavljuje se niz novih pojmova u vezi s tim, kao što su glocalizacija u skladu sa načelom "*misli globalno, deluj lokalno*", dematerijalizacija proizvodnje, virtuelni prostor, sajberprostor, sajbergeografija, korporativna geografija, koji zahtevaju pažljivo izučavanje i primenu u prostornom planiranju od nacionalnog i regionalnog do lokalnog nivoa. Prostorno planiranje ne može da apstrahuje promene geografske stvarnosti. Procesi transformacije, integracije, globalizacije i postmodernizacije zahtevaju nove pristupe razumevanju faktora lokalnog i regionalnog razvoja, posebno kapitala (prirodnog, ljudskog, socijalnog, finansijskog), tehnoloških i organizacionih inovacija. Nasuprot strategiji razvoja "odozgo", razvija se model razvoja "odozdo" koji je orijentisan na društvene potrebe, radno intenzivne, male proizvodne jedinice, zasnovane na regionalnim resursima, usredsređene na ruralne prostore i zalaže se za upotrebu "odgovarajuće" a ne "najviše" tehnologije. Na kocept razvoja "odozdo" naslanja se strategija *integralnog razvoja*, koja afirmiše endogene razvojne potencijale (Grčić, 2022). U ovom radu data je retrospektiva najvažnijih teorijskih modela u kontekstu prostornog planiranja razvoja *perifernih ruralnih prostora*, u kojima se ogledaju s jedne strane raznovrsni načini objašnjenja struktura i procesa a s druge strane predstave o mogućnostima interpretacije ruralnih periferija u novim, tzv. poststrukturalnim i kulturološkim istraživanjima.

## **MODELI PLANIRANJA LOKALNOG RAZVOJA**

Novi koncept ruralnog razvoja podrazumeva participativni lokalni razvoj, u koji su uključeni svi akteri, i u civilnom društvu i lokalnoj socio-ekonomskoj strukturi (pristup "odozdo"). Ovakav pristup podržava decentralizaciju i lokalni razvoj putem podsticanja zadrugarstva i ruralno-urbanog partnerstva, inicijative "pametnih sela" i preuzimanje veće odgovornosti za razvoj lokalnih područja. Proces lokalnog razvoja da bi bio održiv, mora uključiti socijalne, ekonomske, ekološke i preduzetničke inicijative u lokalnom kontekstu i biti zasnovan na optimalnom korišćenju lokalnih resursa i konceptu razvoja "odozdo na gore". Koncept razvoja "odozdo" nije nov (Stöhr, W. and Taylor, D. 1981), ali je vidljiva njegova postepena evolucija u periodu društveno-ekonomsko-političke tranzicije krajem XX i početkom XXI veka u svim eks-jugoslovenskim zemljama. Ključ lokalnog razvoja "odozdo" jeste "pametno" korišćenje sopstvenih resursa (ljudskih, socijalnih, ekonomskih, ekoloških, lokacijskih).

Lokalni razvoj se identifikuje sa mestom i njegovim "lokalitetom", realizuje ga lokalna zajednica. *Pojam razvoja* najčešće podrazumeva održiv i permanentan ekonomski rast, koji karakteriše povećanje realnog dohotka per capita kao i drugih indikatora rasta i razvoja. Svaka zemlja ima više ili manje polarizovan ekonomski prostor, na primer, na relacijama urbani - ruralni, brdsko-planinski - ravničarski, centralni - periferni prostori i slično. Mere regionalne politike usmerene na smanjivanje dispariteta regionalnog razvoja uglavnom ne daju očekivane rezultate, ali bez tih mera dispariteti bi bili još veći. Po pravilu, dispariteti regionalnog razvoja mereni dohotkom per capita veći od 1:6 ugrožavaju geopolitičku koheziju i teritorijalno jedinstvo države (Grčić, 1989).

Različiti teorijski modeli upravljanja regionalnim razvojem mogu se uslovno podeliti na modele razvoja "odozgo" - u vidu podsticajnih mera države i međunarodnih fondova, i modele razvoja "odozdo" - od lokalnih uslova i resursa ka aktivizaciji vlastitih razvojnih potencijala.

### **1. Model lokalnog razvoja "odozgo na dole" (egzogeni razvoj)**

Neravnomernost regionalnog razvoja je zakonomernost koja proističe iz zakona akumulacije kapitala i ispoljava se u vidu polarizacije ekonomskog prostora na razvijeni "centar" i slabije razvijenu "periferiju" (Friedmann, 1972), u kojoj se u našim uslovima mestimično pojavljuju "gnezda" siromaštva i "žarišta" depopulacije. Svaki region je relativno otvoren sistem koji crpi razvojne potencijale iznutra ("odozdo"), i iz okruženja ("odozgo"). U vezi s tim interakcijama, u Srbiji su nastale izvesne strukturne deformacije i teritorijalne disproporcije u razmeštaju stanovništva i delatnosti, što je uticalo na polarizaciju regionalnog razvoja na relacijama između:

- razvijenih i nedovoljno razvijenih opština,
- sedišta opština i njihovog zaleđa,
- urbanih i ruralnih prostora,
- vrlo slabo razvijenih opština i ostalih nedovoljno razvijenih opština,
- nižih dolinsko-kotlinskih i viših brdsko-planinskih predela.

Politika regionalnog razvoja Srbije sprovodila je posebne programe podsticajnih mera u nedovoljno razvijenim područjima (kao što su 14 pograničnih opština, 5 opština Kopaonika ugroženih prirodnim nepogodama, tri opštine u Južnom Pomoravlju sa mešovitim nacionalnim sastavom stanovništva), ali te mere nisu dovoljno uvažavale specifične geografske uslove i teritorijalnu konstelaciju faktora razvoja. Podsticajne mere i fondovi za razvoj tih područja nisu dali očekivane rezultate, ali neki opštinski centri su ipak postali lokalni ili regionalni "polovi industrijskog razvitka", saobraćajna čvorišta, turistički centri i slično. Sve to ukazuje na dva tipa industrijalizacije u Srbiji. U većim centrima se razvija *kvalitativna industrijalizacija* usmerena na tehnološki intenzivniju i efikasniju prouzvodnju, dok se u perifernim nedovoljno razvijenim područjima održava model *kvantitativne industrijalizacije* zasnovane na radno i resursno intenzivnoj proizvodnji.

### **2. Model lokalnog razvoja "odozdo na gore" (endogeni razvoj)**

U diskusijama srpskih ekonomista, prostornih planera i geografa, još od početka tranzicije izražavana je sumnja pa i razočarenje u efikasnost politike podsticanja razvoja "odozgo", i predlagane su nove koncepcije zasnovane na modelu razvoja "odozdo", na "lokalnom" razvoju, inovacijski orijentisanom regionalnoj politici, konceptu "male privrede" (Kolundžija, 1989). Ta tema bila je često na dnevnom redu naučno-stručnih skupova koje organizuje Asocijacija prostornih planera Srbije od početka XXI veka do danas. Naši vodeći prostorni planeri su na tim skupovima isticali da nova politika regionalnog razvoja treba da bude više u skladu sa lokalnom geografskom sredinom, adaptirana za određeni tip predela (D. S. Đorđević, Z. Radosavljević, V. Šećerov, B. Lukić, M. Marić, 2024; Tošić, Živanović, Nikolić, 2024).

Lokalni razvoj "odozdo" zasniva se na inicijativi i aktivnom učešću lokalnog stanovništva koje živi na određenoj teritoriji i koji su članovi lokalne zajednice. Lokalni razvoj u smislu zadovoljavanja potreba lokalnih zajednica i uz njihovo učešće, odvija se na *četiri nivoa*: 1) ekonomskom (razvoj proizvodnih snaga i individualnog preduzetništva korišćenjem lokalnih resursa), 2) političkom (lokalni sistem ima koristi od značajne autonomije u raspodeli resursa i sposobnosti donošenja odluka), 3) socijalnom (mogućnost artikulisanja grupnih interesa i preuzimanja odgovornosti za sferu svakodnevnog života) i 4) kulturnom (mogućnost korišćenja sopstvenih kanala društvene komunikacije i kulturnih događaja). Lokalni razvoj je dugoročni proces lokalnog društveno-ekonomskog razvoja koji se fokusira na tri aspekta: *stabilan rast zaposlenosti, dohotka i produktivnosti*, baziran na lokalnim resursima i lokalnim potrebama (Brol, 1998, str. 11).

Pokretačka snaga lokalnog razvoja nisu samo lokalni resursi, njihova obrada i korišćenje, već i *spoljašnji faktori*, bilo direktni (npr. pravni uslovi) ili indirektni (npr. globalni makroekonomski faktori) koji utiču na lokalni razvoj. Treba ukazati na još jedan veoma važan

faktor u kontekstu lokalnog i regionalnog razvoja - *geografski položaj (mesto)*. Teritorija nije samo običan prostor, već – zajedno sa svojim potencijalnim endogenim resursima – ona je glavni "resurs" razvoja. Osim toga, geografska *lokacija* je sastavni deo ekonomskih, društvenih, političkih i kulturnih procesa. Analize lokalnog razvoja najviše se fokusiraju na dva aspekta razvoja - *demografski*, tretiran kao kvantitativni i kvalitativni resurs, i *socio-ekonomski razvoj*, kao i na uticaje prvog na drugi.

Teorija razvoja "odozdo na gore" u globalnom aspektu formulisana je 1980-ih godina, kao rešenje problema zemalja u razvoju (*Stöhr and Taylor 1981*). U tom smislu, razvoj odozdo je nasleđe parola sa kraja šezdesetih godina na temu "nultog rasta", izbor sfere "biti" umesto "imati", kritika zapadne filozofije i fascinacija istočnom filozofijom (npr. Capra, 1987).

Vrednost ovog koncepta na lokalnom i regionalnom nivou sastoji se u revitalizaciji uloge malih društvenih struktura i njihove identifikacije sa sopstvenom zajednicom. Razvoj odozdo afirmiše "malu" privredu, intenzivira kooperantske odnose i multiplicira proizvodne filijale malih preduzeća u malim mestima u cilju pojačavanja ekonomskog potencijala tih mesta. To znači promovisanje revitalizacije malih razmera proizvodnje, često efikasnijih i bolje prilagođenih potrebama tržišta. Koncept endogenog razvoja "odozdo" pretpostavlja način da se potpunije iskoriste lokalni resursi i faktori razvoja, poveća inventivnost i mobilizacija malih društvenih sistema, prevazilaženje lokalnih poteškoća bez čekanja na pomoć spolja. U periodu ekonomske tranzicije u XXI veku, modeli razvoja "odozgo" postepeno ustupaju prvenstvo modelima razvoja "odozdo" i njihovim kombinacijama.

## **KA NOVOM MODELU REGIONALNOG RAZVOJA SRBIJE?**

Ekonomska revitalizacija Srbije u XXI veku podstakla je značajnu teritorijalnu koncentraciju investicija i stanovništva u većim urbanim centrima šireg značaja. Međutim, problem prostornog planiranja je kako ubrzati razvoj perifernih područja? Kako mudro koristiti nove trendove u razvoju energetike, investicija i lokalnog preduzetništva? Rešavanjem tih pitanja bavili su timovi prostornih planera na izradi prostornih planova Srbije (Grupa autora, 2010-2021 i 2021-2035) i u referatima na godišnjim naučno-stručnim skupovima koje organizuje Asocijacija prostornih planera Srbije i Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu (na primer: Šećerov, Lukić, Marić, 2018; Vujadinović, Šabić, 2018; Filipović, Duškov, 2023; Đorđević, Pjanović, Tomić, 2024; Đorđević, Radosavljević, Šećerov, Lukić, Marić, 2024, i drugi).

Prostor Srbije je nevelik po površini, ali je raznovrstan u pogledu socijalnih, ekonomskih i kulturoloških karakteristika. Istorijski su oblikovane razlike između severnih, centralnih i južnih regiona u pogledu gustine naseljenosti, društveno-ekonomskih karakteristika, hijerarhične mreže naselja, procesa urbanizacije, dinamike ekonomskog rasta između gradskih i ne-gradskih područja merene rastom BDP-a. U tom kontekstu postavljaju se pitanja koje se promene mogu očekivati u narednim godinama u pogledu diverziteta regionalnog razvoja Srbije?

Već duže vreme investicije u proizvodnju i logistiku su fokusirane na gradske centre nanizane u dolinama većih reka, prevashodno na dunavsko-moravskoj i posavsko-podrinskoj osovini koje se spajaju kod Beograda, nudeći najbolje lokacione uslove za proizvodne delatnosti i usluge, uključujući i napredne, koje zahtevaju visokokvalifikovane kadrove. Ekonomski progres Srbije usklađen je sa hijerarhijom gradova, u kojoj vodeća uloga pripada metropolitanskom području Beograda u kojem se koncentriše značajan deo stanovništva i ekonomskih potencijala Srbije. Zadugo se smatralo da je negativna osobina Srbije monocentrična mreža naselja u kojoj dominira glavni grad Beograd, koji je do nedavno bio glavni grad mnogo veće države. Prostorni planeri već odavno ukazuju na dva

problema u pogledu regionalnog razvoja - prvi je rasterećenje beogradske aglomeracije u pravcu policentričnog razvoja ("*debeogradizacija*") i drugi, razvoj slabije razvijenih perifernih područja. Međutim, danas su ti ciljevi diskutabilni jer je Beogradska aglomeracija "lokomotiva" razvoja cele Srbije.

Da li i šta može da se promeni u smislu faktora koji utiču na lokaciju ekonomskih aktivnosti u slabije razvijenim regionima? Najvažniji elementi koji su uticali na lokaciju investicija, kako kompanija sa domaćim tako i sa stranim kapitalom, do sada su bili: pogodna lokacija u odnosu na tržišta, dostupnost transporta i resursa i kvalitet ljudskog kapitala. Najbolje uslove u tom pogledu nude centri i osovine razvoja duž rečnih dolina, gde su se formirali funkcionalno-urbana područja (FUP) i lente gradova koji koncentrišu proizvodne i logističke investicije, uključujući i one koji zahtevaju visoko kvalifikovano osoblje, u skladu sa hijerarhijom gradova (Grcic, Obradovic, Sibinovic, 2017).

Važan element ekonomskog uspeha Srbije tokom perioda društveno-ekonomske tranzicije, postala su mala i srednja preduzeća. Razvoj lokalnog preduzetništva je uslovljen veličinom lokalnih tržišta, povezanih sa životnim standardom (kupovnom moći) stanovništva, strukturom delatnosti, demografskim karakteristikama i socio-kulturnim pitanjima. U pogledu tih faktora, većom aktivnošću i raznovrsnošću malih i srednjih preduzeća odlikuju se veća gradska područja.

Ključni faktor čija dostupnost određuje dalji razvoj socio-ekonomskih aspekata Srbije, postaju ljudi (ljudski kapital, radna snaga). U uslovima demografske krize koja se produbljuje, to je deficitarni resurs, pogotovo u perifernim ruralnim područjima gde su prisutni migracijski tokovi na relaciji selo-grad. U rešavanju ovog problema, osnovno pitanje je gde aktivni mladi ljudi žele da žive i školuju se. U Srbiji se širi novi evropski trend u stambenim preferencijama - *kontraurbanizacija*, što znači povećavanje broja ljudi koji biraju život u malim gradovima i selima u periurbanim i ruralnim područjima zbog atraktivnosti pejzaža, bekstva od gradske vreve, porodičnih korena, ili nižih troškova života. Uslov za realizaciju navedenih stambenih preferencija je odgovarajući kvalitet lokalnih javnih usluga, posebno obrazovanja i zdravstva. Taj trend je već uhvatio korena u zemljama EU (Domański B., Micek G. 2023).

Širenjem putne mreže dolazi do poboljšanja dostupnosti saobraćaja i saobraćajne kohezije Srbije, a samim tim i prigradskih i ruralnih područja, što je do sada smanjivalo njihovu investicionu atraktivnost. Ovo stvara razvojni potencijal za područja sa nižim troškovima, posebno za lokaciju novih, velikih proizvodnih investicija izvan tradicionalnih industrijskih centara. Dugoročno gledano, ovo takođe može doprineti razvoju lokalnog preduzetništva.

Modernizacija saobraćajne mreže i saobraćajnih sredstava olakšavaju pokretljivost i pristupačnost kvalitetnijim uslugama i poslovima u velikim centrima, što nalazi odgovarajući rezonans u porastu dnevnih migracija radne snage i učenika na većim distancama na relacijama selo - grad i mesto rada - mesto stanovanja. Osim toga, digitalizacija i veštačka inteligencija omogućuju sve veći udeo rada na daljinu, posebno za dobro obrazovane ljude. Sve više visokokvalifikovanog osoblja radi u kancelarijama samo u nekim danima u nedelji ili mesecu, što daje priliku za razvoj naprednijih usluga u drugim mestima koja su u dometu dnevnih migracija. Ovaj fenomen je podržan pojavom "coworking" prostora (zajedničkog radnog prostora), kao i drugih objekata pogodnih za fleksibilan rad nezavisnih profesionalaca. Novi trendovi ne znače smanjenje značaja gradskih područja, ali mogu biti pogodni za razvoj regiona i ne-gradskih centara, gde će magnet biti relativno visok kvalitet života.

Posebnu pažnju treba posvetiti regionalnoj raznolikosti aspiracija u pogledu obrazovanja. Među depopulacionim perifernim područjima postoje regioni u kojima mladi ljudi više žele da se obrazuju i odu u veće gradove, i regioni gde oni žele da ostanu ako im

se stvore uslovi. Od toga će zavisiti razvoj nepoljoprivrednog preduzetništva i perspektive za rekonverziju domaćinstava sa niskim primanjima. Na drugom kraju spektra su planinski regioni južne Srbije, koji su uz to i pogranični, čija je dodatna slabost niska gustina naseljenosti i raspršena mreža naselja, koja ograničava dostupnost javnih usluga (Grčić 1990; Grčić, 1991). U situaciji u kojoj je Srbija sve više imigraciona zemlja, suštinski značaj će imati takođe izbori mesta naseljavanja migranata koji se odlučuju na duži boravak ili stalno naseljavanje u ovoj zemlji, koji su preferirali do sada metropolitansko područje Beograda i veće gradove. Priliv imigranata će zavisiti od teško predvidljivih političkih činilaca, uključujući mir i bezbednost u zemlji i regionu.

Poseban problem je prestrukturiranje energetike sa prostornim, ekonomskim i ekološkim posledicama. Dosadašnji sistem proizvodnje u velikim elektranama lokaciono vezanim za termoelektrične i hidroelektrične potencijale, blizu velikih potrošača u urbano-industrijskim centrima, postepeno se menja (Grčić, 2023). Odustajanje od termoelektrike fosilnih goriva (posebno uglja), u pravcu korišćenja u sve većem obimu obnovljivih izvora energije kao što su biogoriva, solarna, eolska, hidroenergija, u perspektivi i nuklearna energetika (Grčić, 2024), povlači za sobom radikalne promene lokacije mesta proizvodnje i potrošnje električne energije. Mogućnost zakupa lokalnih resursa "zelene energije", u skladu sa zahtevima ekoloških sertifikata, mogu povećati atraktivnost nekih predela Srbije za veća industrijska preduzeća, koja su do sada retko tu lokalizovana. Nove tehnologije mogu povećati ekspanziju lokalnih firmi koje se bave uslugama instaliranja, servisiranja a u budućnosti i reciklingom solarnih panela, vetroturbina i drugih uređaja za proizvodnju električne energije. Ostaje otvoreno pitanje tempa prepravke prenosne elektroenergetske mreže i povećanja kapaciteta skladišta energenata.

## **ZAKLJUČAK**

Diferencijacija ekonomskog prostora Srbije na centralne i periferne prostore pedisponirana je istorijskim i geografskim uslovima i politikom regionalnog razvoja. Zbog toga je razumljivo što prostorni planeri Srbije ističu kao cilj primenu novog modela prostorne organizacije stanovništva i delatnosti poznat u literaturi kao "network model", koji će predstavljati alternativu za stari "model centralnih mesta". Takođe, u strateškim dokumentima regionalnog razvoja i prostornog planiranja, pogotovo u onima starijeg datuma, deklarise se kao cilj "debeogradizacija" Srbije i postepeni prelaz od monocentričnog urbanog modela ka policentričnom. U periodu tranzicije nastaje kombinacija dva modela razvoja - razvoj "odozgo", koji je dominirao u centralno-planskim privredama u socijalističkom periodu i model razvoja "odozdo" koji se razvija u periodu tranzicije od početka 21. veka. U ovom drugom modelu, prepušta se lokalnim vlastima inicijativa da planiraju i investiraju u delatnosti koje mogu mobilisati lokalne potencijale (znanje i resurse) kako bi se ublažile regionalne neravnomernosti razvoja, i taj trend se nastavlja. Uprkos konceptu deklarisanom u strateškim dokumentima, aktuelni trendovi socio-ekonomskog razvoja ne ukazuju na povećanje uloge subregionalnih centara i podizanje njihovog ranga u odnosu na Beograd. Geografska inercija relativizuje planerske instrumente i otežava upravljanje mehanizmima veza između regionalnih i subregionalnih centara u prostornoj strukturi Srbije. Izazov koji ostaje, je širenje razvojnih procesa izvan metropolitanskog područja, na regionalne centre (regiopole) i konurbacije. Moguća su tri scenarija policentrizma u regionalnoj politici Srbije: 1. Rastuća dominacija Beograda u sistemu gradova Srbije, globalizacija i umrežavanje u sistem metropola jugoistočne Evrope; 2. Uravnoteženi tržišno orijentisani razvojni trendovi kroz regionalnu politiku podsticanja razvoja regionalnih centara (regiopolisa), koji će preuzeti ulogu "metropola ravnoteže" (Novi Sad, Niš, Kragujevac i drugi), i 3. potpuno policentričan model baziran na podsticanju gradova srednje veličine kao "nukleusa razvoja". Glavni činioци koji odlučuju o društveno-ekonomskom razvoju su i dalje rezerve ljudskog kapitala, uključujući i strukturu stanovništva, i dobra saobraćajna dostupnost. To zahteva zadržavanje

što većeg broja aktivnih mladih ljudi u ekonomski perifernim područjima. Njihov razvoj mogu olakšati procesi kontraurbanizacije, stimulirani rastućom popularnošću rada na daljinu a u konsekvenci - smanjivanjem razlika u standardu života i rada između mesta rada i mesta stanovanja. Definitivan uslov tih procesa je povećavanje dobre saobraćajne dostupnosti, povezane sa širenjem kvalitetnih zdravstvenih i obrazovnih usluga.

## **LITERATURA**

- Brol, R. (red.) (1998). *Zarządzanie rozwojem lokalnym – studium przypadków*. Wyd. AE, Wrocław.
- Capra F., (1987). *Tao Fizike*. Prevod s engl. M. Živković: Opus. Beograd.
- Coffey W., Polèse M. (1984). *The concept of local development: a stages model of endogenous regional growth*. Papers Regional Science. Regional Science Association International. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5597.1984.tb00823.x>
- Domański B., Micek G. (2023). *Jaka geografia rozwoju polskich regionów?* Pomorski Thinkletter nr. 2(13)/2023. Regiony motorem drugiej fali modernizacji Polski? www. Kongresobywatelski. pl. str. 1-5. Instytut nad gospodarką obywatelską. <https://www.kongresobywatelski.pl/>
- Đorđević S. Dejan, Radosavljević Z., Šećerov V., Lukić B., Marić M. (2024). *U prvom licu (lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja, deset naučno-stručnih skupova od 2001. do 2024. g.)*. Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora. Deseti naučno-stručni skup, 17-19. 10. Piroć. Asocijacija prostornih planera Srbije: Geografski fakultet Univerziteta, Beograd, s. 15-21.
- Đorđević D., Pjanović B., Tomić T. (2024). *Inkrementalizam kao dominantni teorijsko-metodološki pristup planiranju na lokalnom nivou u Srbiji*. Deseti naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem: Lokalna samouprava u planiranju na lokalnom nivou u Srbiji. Asocijacija prostornih planera Srbije i Geografski fakultet Univ. u Beogradu. str. 23- 28.
- Filipović D, Duškov Lj. (2023). *Strateški dokumenti energetske i klimatske politike kao deo integralnog planiranja prostornog razvoja*. Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine. Asocijacija prostornih planera Srbije i GEF BU, Beograd. s. 41-48.
- Friedmann, J. (1972). *A general theory of polarized development*. London: Collier-McMillan.
- Grupa autora: *Prostorni planovi Republike Srbije, 2010-2021 i 2021-2035*. Republika Srbija - Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture. Beograd.
- Grčić M. (1990). *Problemi industrijalizacije pograničnih područja Srbije*. Simpozijum "Geografski problemi pograničnih krajeva Srbije". Negotin - Beograd, 1990.
- Grčić M. (1989/1991). *Promene dispariteta regionalnog razvoja Jugoslavije*, Zbornik radova XIII kongresa geografa SFRJ, Priština, (1989) 1991. s. 165-176.
- Grčić M. (1991). *Problemi razvoja i razmeštaja industrije u planinskim predelima Srbije*. Glasnik Srpskog geografskog društva, Sveska LXXI - broj 2, str. 57-69.
- Grčić M., Obradovic D. and Sibinovic M. (2017). *Model of Functional Urban Areas in Serbia*. The Anthropologist, Vol. 29 (1), pp. 184-191.
- Grčić M. (2022). *Teorijska ishodišta za integrisano planiranje održivog ruralnog razvoja*. Asocijacija prostornih planera Srbije i GEF BU, Beograd. s. 15-24.
- Grčić M. (2023). *Energetska tranzicija Srbije i moguće implikacije na geografski pejzaž i životnu sredinu*. Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine. Asocijacija prostornih planera Srbije i GEF BU, Beograd, s. 13-22.
- Grčić M. (2024). *Razvoj nuklearne energetike u Evropskoj Uniji i geografske determinante planiranja lokacije nuklearne energetske infrastrukture u Srbiji*. Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora. Asocijacija prostornih planera i GEF BU. Beograd, s. 397-406.

### **Teorijski modeli lokalnog razvoja i planiranja perifernih ruralnih prostora u Srbiji**

Kolundžija N. (1989). *Nova opcija za regionalnu politiku - Lokalni razvoj i inovacijski orijentisana regionalna politika*. U knj. "Mogućnosti i ograničenja ravnomernog regionalnog razvoja SR Srbije". Ekonomski institut, Beograd.

Stöhr, Walter and Taylor, D.R.F (1981) *Development from Above or Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*. IIR-Discussion Papers, 10. WU Vienna University of Economics and Business, Vienna. <https://epub.wu.ac.at/6210/>. Available in ePub WU: April 2018.

Šećerov V., Lukić B., Marić M. (2018). *Mogućnost unapređenja upravljanja lokalnim samoupravama u Srbiji*. Izazovi strateškog planiranja održivog razvoja na lokalnom nivou. Sedmi naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem: Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja. Asocijacija prostornih planera Srbije i Geografski fakultet Univ. u Beogradu. str. 15-27.

Tošić B. Živanović Z., Nikolić T. (2024). *Planiranje na lokalnom nivou u evropskim državama*. Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora. Deseti naučno-stručni skup, 17-19. 10. Pirot. Asocijacija prostornih planera Srbije i Geografski fakultet Univerziteta uBeogradu, s. 85-91.

Vujadinović S., Šabić D. (2018). *Izazovi strateškog planiranja održivog razvoja na lokalnom nivou*. Sedmi naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem: Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja. Asocijacija prostornih planera Srbije i Geografski fakultet Univ. u Beogradu. str. 29-36.